

МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ДО ЄС

Анотація. У статті досліджено сучасний стан розвитку зовнішньоекономічних відносин України з основними світовими партнерами, виявлено тенденції в торгівлі з країнами СНД та ЄС. Визначено зміни в орієнтації на зовнішні ринки. Узагальнено основні зміни в організації митної справи, тарифного регулювання, дозвільної системи на сучасному етапі. Запропоновано напрями удосконалення механізму розвитку зовнішньоекономічної діяльності, зокрема європейських інтеграційних процесів.

Ключові слова: зовнішньоекономічна діяльність, тенденції, зміна орієнтації в зовнішній торгівлі, механізм розвитку зовнішньоекономічної діяльності, інтеграційні процеси, організаційні та правові зміни.

Polozhentseva Kateryna

Donetsk State University of Management

MECHANISM OF THE DEVELOPMENT OF FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF INTEGRATION TO EU

Summary. The article has examined the current state of development of foreign economic relations of Ukraine with the main world partners, reveals trends in trade with the CIS countries and the EU. Changes in orientation to foreign markets have been identified. The main changes in the organization of customs, tariff regulation, licensing system at the present stage have been summarized. The directions for improving the mechanism of the development of foreign economic activity, in particular European integration processes, have been proposed.

Keywords: foreign economic activity, trends, orientation change in foreign trade, mechanism for the development of foreign economic activity, integration processes, organizational and legal changes.

Постановка проблеми. Сучасний стан розвитку міжнародних відносин характеризується взаємною залежністю світових партнерів, що вимагає від них координованої та узгодженої взаємодії. З 2014 року зовнішня політика України відзначається направленістю на поглиблення економічних відносин з країнами-членами СОТ та євроінтеграцію. Отримання максимальних переваг від цього партнерства є основною метою цього курсу. Перш за все, це стосується сфери зовнішньоекономічних відносин держави. Для розвитку зовнішньої торгівлі постала необхідність в трансформаційних змінах організації митної справи, тарифного регулювання, дозвільної системи, стандартизації товарів відповідно світових і європейських вимог.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питаннями євроінтеграції України на теперішньому етапі, проводячи консультації з міжнародними експертами, працює багато вітчизняних фахівців і науковців, в тому числі з Національного інституту стратегічних досліджень, Комітету Верховної Ради України з питань європейської інтеграції, а також відомі сучасні вчені, такі як Голікова А.П. та Довгаль О.А. [1], Мазаракі А.А. [2], Покришка Д.С. [3].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Кризові явища останніх років змусили Україну до зміни власної економічної політики. Сучасна держава прагне до розширення економічних зв'язків та поширення співпраці з багатьма країнами світу як запоруки власної незалежності. Структурна перебудова економіки, переорієнтація на нові ринки – основні актуальні напрями державного економічного курсу. З 2017 року запрацювала Угода про асоціацію між Україною та Європейським Сою-

зом завдяки якій держава отримала статус асоційованого члена ЄС та підтвердила свої наміри щодо подальшого вступу до Євросоюзу.

Глобальність теми, прискорений запит щодо вирішення поставлених питань, не завжди однозначно тлумачення фахівцями оцінки від змін, що відбуваються через впровадження реформ та їх вплив на вітчизняну економіку, потребують ґрунтовного осмислення і обумовлюють потребу в продовженні досліджень щодо змін механізмів розвитку системи регулювання зовнішньоекономічної діяльності України та їх вплив на стан економіки держави в цілому.

Мета статті. Визначення тенденцій і змін в сфері зовнішньоекономічної діяльності, а на цій основі пропозицій щодо напрямів удосконалення механізму її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Боротьбу за власну європейську історію сучасна Україна почала з дня проголошення незалежності, коли у 1991 році була офіційно визнана Євросоюзом як самостійна держава. У прийнятій у 1993 року Постанові Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України» серед іншого наголошується, що «Перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських Співтовариствах... З метою підтримання стабільних відносин з Європейськими Співтовариствами Україна укладе з ними Угоду про партнерство і співробітництво, здійснення якої стане першим етапом просування до асоційованого, а згодом – до повного її членства у цій організації» [4].

Наступним кроком для реалізації цього процесу стає Указ Президента України Л.Д. Кучми від 11 червня 1998 року «Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського

Союзу», який визначає механізми і основні напрями співтовариства між нашою державою і ЄС. Основною ціллю закону є «утвердження України як впливової європейської держави, повноправного члена ЄС».

В теперішній час Верховною Радою України попередньо схвалений Проект Закону про внесення змін до Конституції України «Щодо стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору» ціллю якого є конституційно закріпити незворотність курсу України на європейську інтеграцію.

На сучасному етапі розвитку світового господарства до міжнародних економічних взаємовідносин долучається все більше країн, їх економічні інтереси виходять за рамки національних кордонів та посилюють розвиток інтернаціоналізації процесів економічного розвитку. Інтернаціоналізація виробництва веде до розвитку економічних інтеграційних процесів, зміцнення міжнародної стабільності, формування умов для забезпечення процвітання національних інтересів держав. Створена на такій основі міжнародна торгівельна система повинна зміцнити економічний порядок у світі. Торгівельне партнерство між державами – це особливий тип міждержавних зв'язків яке, з одного боку, не передбачає жорстких зобов'язань в політичних, релігійних, гуманітарних, інших сферах життєдіяльності країни, але, з іншого боку, направлене на визнання спільних цінностей та суверенітету.

Співробітництво, що починається у певних галузях економіки, з часом переростає у обопільну підтримку у рамках міжнародних торгівельних союзів, допомагає при вирішенні суперечок та конфліктів у міжнародних судах, надають зовнішньополітичну підтримку в цілому. Саме тому позначення основних напрямків розвитку зовнішньоекономічної діяльності держави, визначення основних механізмів управління у сфері зовнішньоекономічної діяльності, є важливим напрямком у розвитку України на шляху до її інтеграції у європейське та світове економічне співтовариство. З 2017 року запрацювала Угода

про асоціацію між Україною та Європейським Союзом завдяки якій держава отримала статус асоційованого члена ЄС та підтвердила свої наміри що до подальшого вступу до Євросоюзу. Зрозуміло, що впровадження цього стратегічного курсу торкнулося не тільки політичних, а й економічних та правових меж державного устрою.

Для аналізу динаміки зовнішньої торгівлі України проаналізуємо основні показники її розвитку за останні десять років (табл. 1). До них належать [5]:

Показник імпоротної квоти – демонструє залежність національної економіки від зовнішніх ринків. $I_{кв} = I_{м} / ВВП * 100\%$, де $I_{м}$ – загальний обсяг імпорту відповідного року.

Показник експортної квоти – демонструє відкритість національної економіки до зовнішніх ринків. $E_{кв} = E_{к} / ВВП * 100\%$, де $E_{к}$ – загальний обсяг експорту відповідного року. Показник у десять та вище процентів вважається прийнятним для оцінки економіки як «відкритої».

Показник зовнішньоторговельної квоти, що показує залежність загального стану економіки від зовнішньої торгівлі. При значенні показника у 25 та більше процентів від ВВП вважається, що зовнішньоекономічний оборот має стимулюючий вплив на економіку в цілому. $ZTK = ZT / ВВП * 100\%$, де ZT – загальний обсяг експорту та імпорту відповідного періоду.

Виходячи з даних, можна зазначити, що Україна відноситься до держав з відкритою економікою, тому зміни, що відбуваються у світовій економіці, мають безпосередній вплив на процеси в середині країни. Рівень індексу експортної квоти протягом останніх десяти років поступово зростає, але тільки у 2011, 2014 та 2015 роках перевищує межу у 40%, у той час, як імпортна квота у всі проаналізовані роки перевищує її показник, та іноді становить 50%, що вказує на залежність економіки від імпортних поставок. Загалом, стан зовнішньої торгівлі держави має стимулюючий вплив на її економіку. Високий індекс зовнішньоторговельної квоти (у середньому 80%) свідчить, з одного боку, про розширення інтеграційних процесів та масштабів міжнародної

Таблиця 1

Показники розвитку зовнішньоекономічних зв'язків країни

Рік	ВВП (тис. дол.)	Імпорт		Експорт		Показник зовнішньоторговельної квоти, ЗТК (%)
		Загальний об'єм (тис. дол.)	Імпортна квота, Ікв (%)	Загальний об'єм (тис. дол.)	Експортна квота, Еккв (%)	
2007	142719000	60669923	42,5	49248064	34,5	77,0
2008	179992000	85535356,4	47,5	66954430	37,2	84,7
2009	117228000	45435559,2	38,8	39702883	33,9	72,6
2010	136419000	60739969,3	44,5	51430522	37,7	82,2
2011	163160000	82608240	50,6	68394196	41,9	92,5
2012	175781000	84658059,9	48,2	68809811	39,1	87,3
2013	183310000	76963965,4	42,0	63312022	34,5	76,5
2014 ¹	131805000	54428716,9	41,3	53901689	40,9	82,2
2015 ¹	90615000	37516443	41,4	38127150	42,1	83,5
2016 ¹	93270000	39249797,2	42,1	36361711	39,0	81,1
2017 ¹	112154000	49607173,9	44,2	43264736	38,6	82,8

¹ – Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [6]

торгівлі, але, з іншого боку, вимагає від держави сучасних кроків для підтримки власних виробників, створення умов для розвитку конкурентоспроможних виробництв, лібералізації митних, валютних та податкових формальностей.

Для аналізу напрямків розвитку цих процесів розглянемо динаміку географічної структури міжнародної торгівлі України та визначимо питому вагу регіонів світу у загальному обсязі експорту та імпорту країни (табл. 2).

Наведені дані наочно демонструють зміни, що відбулися у географії зовнішньої торгівлі – 2014 рік став переломним у зміні напрямків. Одноосібний лідер експортних та імпорتنних поставок – країни СНД змінилися на європейських та азіатських партнерів. Імпорتنні показники по Європі збільшено з 35,7% до 46,2%, а по країнах Азії – з 14,4% до 21,5%, у той час, як по аналогічному показнику за країнами СНД динаміка знижена майже в двічі. Така ж тенденція прослідковується і в експортних поставках – доля поставок до країн СНД знизилася з 33,9% до 16,0%, в той час, як торгівля з європейськими країнами збільшилася з 25,9% до 41,4%, причому перше суттєве підвищення сталося у 2014 році, який відзначено як рік зміни економічного розвитку держави.

Важливим механізмом для реалізації процесу приєднання до Зони вільної торгівлі з ЄС стало зменшення або, в деяких випадках, повне зняття мит та тарифів на більшість товарів у взаємній торгівлі – близько 97% тарифних позицій. Відкриття європейських ринків для України стало значущим кроком не тільки у визначенні збільшення кількісних показників експорту продукції. Вимоги, що висувуються до якості товарів у середині ЄС, змусили вітчизняних виробників

замислитися над підвищенням конкурентоспроможності власних товарів. Створені державою умови для пільгового імпортування європейських товарів інвестиційного призначення, розстрочка зі сплати ПДВ при ввезенні нового обладнання для власного виробництва на території України, надають можливості виробникам для виробництва високотехнологічних товарів, що призведе в подальшому до підвищення продуктивності праці і заробітних плат. Крім цього, зниження тарифних та нетарифних обмежень при ввезенні на ринок ЄС сільськогосподарських товарів стали великим здобутком для аграріїв України. Виробники зернових та маслянистих культур, жирів та олій рослинного і тваринного походження, курятини, свинини, цукру отримали вихід на один з надвеликих світових ринків.

Для успішної структуризації економіки, підвищення її якості та конкурентоспроможності національних виробників грамотна зовнішньоекономічна політика є заставою досягнення успіху. Програма розвитку зовнішньоекономічних зв'язків України повинна бути побудована таким чином, щоб гарантувати їй забезпечення суверенітету, економічну безпеку та рівноцінний взаємовигідний обмін на світовому ринку розподілу праці. Для досягнення цього державна політика у цій частині повинна бути комплексною, системною, гнучкою, сучасно динамічною. В першу чергу це стосується визначення основних етапів та способів реалізації зовнішньоекономічної політики на всіх рівнях, залучення для досягнення визначених цілей основних інституцій країни. У цій сфері держава повинна створити сучасне стабільне законодавче підґрунтя для розвитку діяльності суб'єктів підприємництва. Скоордино-

Таблиця 2

Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами (питома вага, %)

Рік	Країни СНД	Європа (в т.ч. ЄС)	Азія	Африка	Америка	Австралія і Океанія
Імпорт						
2009	43,3	35,7	14,4	30,7	4,8	0,3
2010	44	32,9	16,5	1,4	4,7	0,4
2011	45	32,8	16,1	1,1	4,7	0,2
2012	40,7	32,5	20,2	1	5,2	0,2
2013	36,3	37,1	19,8	1	5,6	0,1
2014 ¹	31,7	41,1	19,9	1,2	5,6	0,3
2015 ¹	27,9	44,4	19,3	1,6	6,2	0,5
2016 ¹	21,8	47,1	22,7	1,4	6,6	0,3
2017 ¹	23,1	46,2	21,5	1,4	7,3	0,3
Експорт						
2009	33,9	25,9	30,6	6,6	2,8	0,1
2010	36,5	26,9	26,7	5,9	3,9	0,1
2011	38,3	27,0	25,9	4,9	3,7	0,0
2012	36,8	25,3	25,7	8,2	3,8	0,1
2013	34,9	26,9	26,6	8,0	3,4	0,1
2014 ¹	27,6	31,8	28,5	9,5	2,5	0,0
2015 ¹	20,5	34,7	32,5	10,0	2,1	0,0
2016 ¹	16,6	37,9	32,4	10,6	2,0	0,1
2017 ¹	16,0	41,4	30,0	9,4	2,8	0,2

¹ – Без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях

Джерело: побудовано за даними Державної служби статистики України [6]

вані з міжнародними нормами державні правові акти є гарантією стабільності для поглиблення зовнішньоекономічних зв'язків українських підприємств та благотворно впливають на імідж країни у світовій торгівлі в цілому.

Для реалізації зобов'язань, взятих за угодою, Україною повинно бути здійснено:

- спрощення процедур імпорту та експорту товарів, в тому числі на кордоні, через зменшення кількості необхідних для митних формальностей документів, запровадження інституту уповноважених економічних операторів, системи після митного аудиту;

- удосконалення та покращення взаємодії роботи митних органів та органів контролю, а саме – поглиблення співпраці з митними органами держав-партнерів, реалізація єдиної системи обміну інформацією між митними та іншими контролюючими органами, доступність інформації для бізнесу та мінімізація «людського фактору» під час здійснення зовнішньоекономічних операцій;

- скорочення часу отримання дозвільних документів і митних формальностей та впровадження системи їх отримання під час знаходження вантажів «у дорозі»;

- розвиток торгово-транспортних коридорів, в тому числі безперешкодний транзит територією держави.

Першим важливим кроком на цьому шляху стало впровадження електронного декларування товарів. Початок цього етапу припав на 1992 рік, саме тоді вперше почали з'являтися електронні технології в організації зовнішньоекономічної діяльності, а саме – формування електронної бази митних декларацій.

Найбільшим проектом, який розпочався у 2008 році став проект «Електронна митниця». Механізм цього проекту ґрунтувався на Європейському досвіді, у країнах ЄС вже було затверджено структуру проекту «Електронна Європа». Сьогодні, «Електронна митниця» – сучасний електронний сервіс до складу якого входять бази даних податкових та митних органів, суміжних служб дозвільної системи, в якій поєднані інформаційні та комунікативні новітні технології, які призначені для покращення якості ведення бізнесу в Україні за допомогою актуальних методів регулювання та адміністрування.

Для запровадження зарубіжного досвіду Урядом укладено ряд міжурядових угод з міжнародними партнерами про взаємну допомогу у митній справі. Як свідчить зарубіжний досвід – досконалий організаційно-інформаційний механізм – запорука ефективного функціонування суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. З метою удосконалення цього процесу продовжується реформування Державної фіскальної служби України, в тому числі в питаннях митної справи. Держава намагається максимально якісно використовувати досвід зарубіжних партнерів, поглиблювати міжнародне співробітництво з суміжними органами міжнародної спільноти. Для рішення цих питань Україна приєдналася до угоди щодо автоматичного обміну митною та податковою інформацією. На даний час обмін інформацією з країнами ЄС здійснюється за допомогою проекту Twinning, з Білоруссю – PRINEX. Реалізація проекту Twinning розпочалася у 2016 році,

метою проекту є безпосередній обмін досвідом та новітніми технологіями для впровадження норм та стандартів ЄС у кожній конкретній сфері державного регулювання.

Другий принциповий етап, який наразі інтенсивно просувається урядом та призначений істотно полегшити бізнесу ведення зовнішньоекономічної діяльності є впровадження ще одного стандарту ЄС – координація роботи контролюючих органів, що задіяні при митному оформленні товарів, за принципом «єдиного вікна». «Єдине вікно» – це механізм, що дозволяє сторонам, які беруть участь у торговельних і транспортних операціях, представляти стандартизовану інформацію та документи з використанням єдиного пропускового каналу з метою виконання всіх регулюючих вимог, що стосуються імпорту, експорту і транзиту [7]. При пропуску та декларуванні вантажів об'єднуються дії контролюючих органів, які здійснюють санітарно-епідеміологічний, ветеринарно-санітарний, фіто-санітарний, екологічний та радіологічний контроль.

Одночасно з цим, для зменшення бюрократичного навантаження на бізнес наприкінці 2018 року урядом були внесені зміни до Митного кодексу України, які суттєво скоротили кількість необхідних дозвільних документів під час вивезення та вивезення товарів та запровадили Єдиний державний інформаційний веб-портал «Єдине вікно для міжнародної торгівлі» яке має запрацювати вже в першому кварталі 2019 року. До переваг новітньої системи можна віднести: зменшення рівня корупції та кількості правопорушень на митниці та у контролюючих органах; спрощення процедури подачі документів; пришвидшення проходження митних процедур і, таким чином, економія часу та коштів для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності при оформленні вантажів.

Вже розпочато реформування системи стандартизації товарів. За результатами адміністративної реформи має бути покращена і приведена до норм ЄС державна система у сфері безпеки харчових продуктів. Система технічного регулювання непродуктових товарів в процесі реформування, також, перейде на діючі в ЄС положення та вимоги, що призведе до модернізації виробництва для випуску продукції згідно з європейськими вимогами. Це дозволить вітчизняним виробникам гідно конкурувати з світовими конкурентами та збільшити експорт високотехнологічних товарів.

Для реалізації питань щодо розвитку та використання українських торгово-транспортних коридорів, державою схвалена Національна транспортна стратегія до 2030 року. Україна продовжує активну участь у реалізації проекту «Східне партнерство», що є ініціативою Європейського Союзу та поширюється на 28 держав-членів ЄС та шість східноєвропейських сусідів ЄС – Азербайджан, Білорусь, Вірменію, Грузію, Молдову та Україну. За даними Міністерства інфраструктури України в рамках цього партнерства реалізуються проекти:

- GO-HIGHWAY «Гданськ – Одеса» (проект будівництва та реконструкції дороги Краковець – Львів – Умань – Одеса, що з'єднає Балтійське та Чорне моря як частину інтермодальних маршрутів Південного шовкового шляху через Чорне та Каспійське моря в обхід Росії).

• Via Carpatia (транспортний коридор від Балтики до Чорного моря), що важливо для успішної інфраструктурної інтеграції з країнами ЄС. Маршрут пройде територією Литви, Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії, Болгарії, Греції і матиме відгалуження в Україну, з'єднуючи таким чином Карпатський регіон з Балтикою та Чорним морем [8].

В рамках виконання цих планів держава очікує збільшення надходжень від транзиту товарів, здешевлення вартості перевезень для власних експортерів та імпортерів, створення нових робочих місць у портах, службах міжнародних перевезень та супутніх їм організаціях.

Україна не стоїть осторонь від процесів міжнародної торгівлі. За версією Всесвітнього економічного форуму (World Economic Forum) періодично розраховується індекс залученості країн світу в міжнародну торгівлю (The Global Enabling Trade Index) за даними якого складається рейтинг. За останніми даними у 2014 році Україна займала 83 місце із 138 та мала рейтинг 3,8 у той час, як максимальний рейтинг 5,9 та перше місце посів Сінгапур. Індекс складається на базі аналізу чотирьох основних показників відкритості економік країн світу для міжнародної торгівлі:

1. Доступ до внутрішнього ринку.
2. Адміністративне управління на кордонах.
3. Діловий клімат.
4. Транспортна і комунікаційна інфраструктура.

Такий середній показник держави у світовому переліку яскраво демонструє не досконалість державної політики та низку ефективності роботи державних установ у сфері ведення міжнародної торгівлі і розвитку економічного співробітництва на той час. Дані, на основі яких складено індекс, переконливо вказують на пробіли в зовнішньоекономічній політиці і інфраструктурі, які б могли посприяти вільному пересуванню товарів через кордони до місць призначення, та можуть бути використані для ліквідації перешкод на шляху економічного розвитку і міжнародної інтеграції.

Висновки. З проаналізованих даних наочно бачимо, що запущені інтеграційні процеси по вступу України до європейської спільноти знаходяться на стадії інтенсивного розвитку. Зміни у географічній структурі зовнішньої торгівлі товарами є яскравим відображенням цих перетворень. Вже

нині можна сказати про те, що багато зроблено для реалізації поставлених завдань. Зрушення почалися і відбуваються за всіма напрямками роботи, профільними міністерствами розроблені Дорожні картки для ефективного реалізації взятих державою зобов'язань. Реформи відбуваються в усіх сферах економіки і торгівлі. Найінтенсивнішими є перетворення у реорганізації митного оформлення товарів через активне запровадження електронних сервісів, зменшення дозвільних документів та скорочення часу оформлення. В той же час відносно повільно просувається приєднання органів сертифікації держави до європейської системи з оцінки відповідності якості товарів. Це, безумовно, створює значні перешкоди для українських експортерів при просуванні нових товарів на ринках ЄС та імпортерів при ввезенні обладнання, медичних виробів, харчових продуктів з ЄС на територію України через необхідність проведення додаткових сертифікаційних випробувань які потребують забагато грошових витрат та часу.

Виходячи з результатів аналізу тенденцій розвитку слід наголосити на необхідності підвищення інтенсивності взаємодії всіх задіяних у процесі зовнішньоекономічної діяльності державних органів. Лише одночасно впроваджені реформи у всіх інституціях призведуть до ефективних наслідків у глобальному інтеграційному процесі держави. Актуальним для країни залишається вирішення питань з відкритості доступу до внутрішніх ринків, адміністративного управління у сфері зовнішньої торгівлі, покращення ділового клімату та стабілізація валютних ринків, удосконалення транспортної і комунікаційної інфраструктури. Позитивні зрушення саме в цих факторах є суттєвими для покращення розвитку зовнішньоекономічної діяльності країни.

На жаль, складні умови, в яких наразі знаходиться країна не дозволили їй зробити значного ривка у піднятті економіки в цілому, але активізація торгівлі з європейськими країнами, розширення географії міжнародної торгівлі, в том числі експортних ринків, є позитивним відображенням змін, що відбуваються. Маємо сподіватися, що якщо держава збереже свій курс і зусилля що до побудови власної сильної та незалежної економіки, за кілька років буде привід пишатися впровадженими реформами.

Список літератури:

1. Трансформація міжнародних економічних відносин в епоху глобалізації: колективна монографія / кол. авт.; за ред. А.П. Голікова, О.А. Довгаль. – Х.: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2015. – 316 с.
2. Зовнішня торгівля України: XXI століття: монографія / А.А. Мазаракі, Т.М. Мельник, Н.О. Іксарова та ін.; за заг. ред. А.А. Мазаракі. – Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2016. – 600 с.
3. Покришка Д.С. Динаміка зовнішньої торгівлі в Україні в умовах трансформації внутрішніх і зовнішніх чинників зростання / Д.С. Покришка, Т.А. Тишук // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. – 2015. – № 5-6. – С. 50-59.
4. Про Основні напрями зовнішньої політики України: постанова Верховної Ради України від 02.07.1993 № 3360-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 37. – Ст. 379 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3360-12>.
5. Костюкова О., Тарасова Т. Мировая экономика: Учебный материал. М., 2011. С. 340 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uchebnik-online.com/127/779.html>.
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
7. Деякі питання реалізації принципу “єдиного вікна” під час здійснення митного, санітарно-епідеміологічного, ветеринарно-санітарного, фітосанітарного, екологічного, радіологічного та інших видів державного контролю: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2016 р. № 364 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/364-2016-p>.
8. Офіційний сайт Міністерства інфраструктури України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mtu.gov.ua/content/shidne-partnerstvo.html?PrintVersion>.